

Зінаїда ЧЕПУРНА,

orcid.org/0000-0002-5133-7629

*старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) zinaida0402@ukr.net*

ВІДТВОРЕННЯ ТОПОНІМІЧНОГО КОМПОНЕНТА НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇН У ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Запропонована тематика зумовлена значним інтересом сучасної лінгвістики до фразеології як наукової дисципліни. Проблема вивчення фразеологізмів, а наявності топонімів у їхньому складі і поготів, нині актуальна для лінгвістики, оскільки мова є національною формою вираження і втіленням духовної та матеріальної культури. Мова відображає процес пізнання і постає як основний засіб вираження думок.

Головною ознакою фразеологічних одиниць, яка відрізняє їх від інших значущих одиниць, слів і термінологічних сполучень, є семантика, їхній образний зміст, отже, розгляд семантичної сутності топонімного компонента у складі фразеологічної одиниці та шляхи його семантичного перетворення становлять неабиякий інтерес для філологів-науковців.

У статті схарактеризовано дефініції понять «топонім», «топонімний компонент». Автор приділяє увагу характеристиці топонімів із погляду на історично-соціальні факти, трактує їх як своєрідний феномен культури народу.

Особливу увагу приділено німецьким фразеологізмам із топонімним компонентом зі стародавньої міфології або біблійної, євангельської міфології, пропонується їх переклад українською. Згідно з результатами проведеного дослідження, топонімічна фразеологія німецької мови, яка відображає у своєму складі як міжнаціональний, так і специфічно-національний компонент німецької культури, є ключем до розуміння ментальності німецької нації, її історичного та культурного розвитку, зв'язків з іншими народами.

Тобто, незважаючи на полеміку деяких учених із питання, куди ж віднести топоніміку, більшість вважають, що це самостійна наука, яка не є відгалуженням жодної із царин.

Лише лінгвістичний аналіз певної назви, без жодного заглиблення в історичні або географічні відомості, буде досить однобоким та недостовірним.

Також у статті йдеться про те, як завдяки топонімам можна зрозуміти ставлення одного народу до іншого, а деякі риси, характерні для того чи іншого народу, представлені як такі, що у фразеологічних зв'язках мають іронічну конотацію, яка виявляється в певному контексті або в комунікативній ситуації.

Ключові слова: *фразеологія, топонім, фразеологізми з топонімним компонентом.*

Zinaida CHEPURNA,

orcid.org/0000-0002-5133-7629

*Senior Lecturer at the Department of Theory, Practice and Translation of the German Language
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky"
(Kyiv, Ukraine) zinaida0402@ukr.net*

REPRODUCTION OF THE TOPONYMIC COMPONENT OF GERMAN LANGUAGE SPEAKING COUNTRIES IN PROVERBS

The proposed topic is due to the significant interest of modern linguistics in phraseology as a scientific discipline. The problem of studying phraseology, and even more so the presence of toponyms in their composition is currently very relevant for linguistics, as language is a national form of expression and embodiment of spiritual and material culture. Language reflects the process of cognition and appears as the main means of expression.

The article describes the definitions of "toponym", "toponymic component". The author pays attention to the characteristics of toponyms in terms of historical and social facts, interprets them as a kind of cultural phenomenon of the people.

Special attention is paid to German phraseology with a toponymic component from ancient mythology or biblical, evangelical mythology and their translation into Ukrainian is offered. According to the results of the study, reflecting in its composition both international and specific national component of German culture, toponymic phraseology of the German language is the key to understanding the mentality of the German nation, its historical and cultural development and relations with other peoples.

That is, despite the controversy of some scholars, where to attribute toponymy, most believe that it is an independent science, which is not a branch of any of the fields.

Only a linguistic analysis of a certain name, without any depth in historical or geographical information, will be quite one-sided and unreliable.

The article also discusses how toponyms can be used to understand the attitude of one nation to another; and some features characteristic of a nation are presented as those in phraseological relations, have an ironic connotation, which is manifested in a particular context. or in a communicative situation.

Key words: phraseology, toponym, phraseology with toponymic component.

Постановка проблеми. Сучасні технології глибоко проникли не лише в наше життя, а й у життя науки. Топоніміка не виняток. Через всеохоплюючу глобалізацію стандартизація географічних назв важлива як ніколи. Розроблення онлайн-карт, GPS-навігації, пристроїв для геолокації, навіть банальний путівник, усе це вимагає уніфікованої номенклатури.

Провідною міжнародною організацією є UGEGN, яка займається кодифікацією та стандартизацією власних назв. Це нелегке завдання, адже уявлення про правильний варіант відтворення назви у країн може різнитися, знайти компромісне рішення не завжди вдається. Лише лінгвістичний аналіз окремої назви, без жодного заглиблення в історичні або географічні відомості, буде досить однобоким та недостовірним.

У наш час приказки та прислів'я з топонімним компонентом можна досить часто побачити в жовтій пресі, художній літературі й іноді навіть у розмовному мовленні. Для перекладача інтерпретація цих конструкцій нерідко стає справжнім викликом, адже лише спеціаліст, який володіє мовою на дуже високому рівні, може оперувати такими величинами без труднощів. Не менш важливий аспект розуміння культури та менталітету народу. Вони служать для того, щоб збагнути логіку та джерела формування приказки.

Переклад такого прислів'я чи приказки часто становить проблему для перекладача, адже, оскільки це зовсім інша культура, відповідно й еквівалентів в українській мові не так багато.

Під час перекладу варто зважати й на граматичний аспект цих висловів. Візуально приказки та прислів'я з топонімом виступають двочленими реченнями. Проте між ними все ж існує різниця. Прислів'я – це вже завершена стала величина, яка не змінюється під час відтворення. Приказка може зазнавати змін у процесі та формує своє значення в контексті. Прислів'я можна вважати окремим завершеним самобутнім явищем із завершеною думкою.

Аналіз досліджень. Німеччина стала першою країною, яка фактично збирала топоніми до купи та видала працю. Це були Ернст Фьостерманн та Германн Єлінггауз.

Ернст Фьостерманн завдяки своїй праці "Altdeutsches Namensbuch" (1857 р.) є першопрохідцем у вивченні німецьких географічних назв, а також засновником систематизованої топоніміки після написання праці "Die deutschen Ortsnamen" (1863 р.).

Існує багато класифікацій топонімів. Наприклад, за Л. Гулецькою топоніми поділяються на чотири групи:

- топоніми непояснюваного значення;
- топоніми незрозумілого значення;
- топоніми, коренем яких є назви осіб;
- топоніми, коренем яких не є особи.

Досить незвичну класифікацію запропонував А. Селіщев. Він поділяє топоніми на:

- ті, що утворилися від роду діяльності особи;
- ті, що утворилися від статусу та матеріального становища;
- ті, що відбивають особливості ландшафту;
- ті, що віддзеркалюють етнічні особливості общини;
- ті, що стосуються управління та влади (Дудун, 2011: 226–232).

О. Суперанська класифікує топоніми відповідно до географічних одиниць:

- ойконіми (грец. *οἶκος* – «домівка, хата») – назви міст, сіл, поселень;
- ороніми (грец. *ὄρος* – «гора») – назви гірських місцевостей або окремих гір, пагорбів;
- гідроніми (грец. *ῥοδωρ* – «вода») – назви водоймищ;
- хороніми (грец. *χωρος* – «рубікон») – географічна назва місцевості у більш широкому розумінні, район, воєводство, земля (Буковина, Крим);
- дрімоніми (грец. *δρυμός* – «діврова», «ліс», «гай») – назви лісів, лісосмуг, лісопарків (лісопарк Голосіївський, Чорний ліс) та інші;
- урбоніми (лат. *urbanus* – «міський») – власні назви вулиць, об'єктів міст (вул. Дерибасівська, Майдан Незалежності).

Існує два види підходів до вивчення топоніміки:

- описові дослідження (вивчення власних назв лише обмеженого часового періоду);
- еволюційні дослідження (простежування розвитку, еволюції топоніма, його значення).

Топоніміка – наука, яка межує з багатьма іншими вченнями. Тобто через свою специфіку вона є в історії, археології, мовознавстві та, що не дивно, у географії. Людей здавна цікавило походження власних назв, що спонукало їх вивчати це явище з різних боків та за допомогою різних засобів.

Чеський топоніміст В. Шмілауер стверджував, що топоніміка передбачає поєднання історичного та лінгвістичного підходів. Тобто, незважаючи на полеміку деяких учених із питання, куди ж віднести топоніміку, більшість вважають, що це самостійна наука, яка не є відгалуженням жодної із царин.

Одне слово могло означати багато речей чи предметів. Наприклад, слово «камінь» могло означати і *гору*, і *хребет*, навіть *високогірну місцевість / країну*.

Серед українських дослідників топонімів одним із першим став Степан Рудницький. Його праця «Начерк географічної термінології» вийшла у світ у 1908 р. Серед інших знакових постатей Д. Багалій, який вивчав назви водойм, поселень (20-ті роки ХХ ст.), Б. Безвегліньський і С. Юшков.

Загалом топоніміка як окрема наука розвивається у другій половині ХХ ст. Лінгвіст В. Ніконов став основоположником основних топонімічних законів, представив топоніміку крізь призму історії, розробив типологію та класифікацію.

Серед німецьких дослідників варто виділити Г. Крає та М. Фасмера.

У своїй роботі “Ortsnamen als Geschichtsquelle” Г. Крає проаналізував гідронімію з погляду історичних відомостей. Для цього він використав гідронімію Майна як наочний приклад.

Макс Фасмер – німецько-російський лінгвіст цікавився топонімічними дослідженнями німецької та російської мов. Його найбільш відомі праці: “Osteuropäische Ortsnamen”, “Russisches etymologisches Wörterbuch” та “Russisches Geographisches Namenbuch” (Басик, 2008:168).

З 80-х рр. минулого століття та з розвитком превентивних археологічних технологій значення топоніміки значно зросло.

Серед сучасних науковців, сфера діяльності яких дотична до топоніміки, можна виділити: Maoz Azaryahu, Ruben Rose-Redwood, Hervé Guillorel, Myriam Houssay-Holzschuch, Frédéric Giraut, Jani Vuolteenaho, Lawrence Berg, Derek Alder. Їхні дослідження – це частина постмодерної реальності.

Мета статті – дослідити українські та німецькі топоніми, ознайомитися та зробити аналіз уже проведених досліджень із даної тема-

тики; дослідити фразеологізми з топонімічним компонентом, а також проаналізувати зібраний практичний матеріал.

Виклад основного матеріалу. Колись, ще у сиву давнину, люди послуговувались невеликою кількістю слів здебільшого для позначення загальних понять, відповідно і топоніміка перебувала в зародковому стані.

Топонім (старогрецьк. *τόπος* – «місце» + *ὄνομα* – «назва») – розряд онімів, власна назва, яка вказує на назву певного географічного місця, об’єкта нашої планети.

Уперше топоніми класифікували у ХІХ ст., коли такі провідні країни, як Німеччина, Англія та Франція почали активно створювати комісії з дослідження географічних назв. Проте перші спроби простежуються вже у древньоєгипетських текстах. Уже в античні часи виникла традиція супроводжувати історико-географічні праці поясненням топонімів. Ці перші примітки можна побачити в таких фундаментальних працях, як «Історія» Геродота, «Природня історія» Плінія Старшого (Басик, 2008:168).

У цей період почали виникати топографічні словники. Поява таких словників надала змогу лінгвістам досліджувати походження географічних назв крізь призму мовознавства. У цьому розумінні можна говорити про досить лінійний розвиток західноєвропейської топоніміки, де відчувається також присутність індоєвропейського субстрату.

Німецькі топоніми могли утворюватися за допомогою префіксів, суфіксів та складанням цілих слів. Отже, розглянемо деякі способи їх утворення.

Серед найбільш вживаних **суфіксів** можемо виділити такі:

- 1) *-ach* (у перекладі – «річка»): *Ossiach, Villach, Ferlach*;
- 2) *-bach, -bek* (струмок, джерело): *Gummersbach, Schwarzenbek, Reinbek*;
- 3) *-berg* (гора): *Abensberg, Blumberg, Baden-Württemberg*;
- 4) *-bühl* (пагорб): *Dinkelsbühl*;
- 5) *-egg*: *Hallegg, Steyregg, Marchegg*;
- 6) *-ey*: *Alzey, Norderney*;
- 7) *-heim* (домівка): *Adelsheim, Eppelheim, Wals-Siezenheim*.

Префіксу:

- 1) *Alt-, Alten-* чи нижньонімецьке *Olden-* («старий»). Приклади: *Altdorf bei Nürnberg, Altenberg, Altötting, Oldenburg*;
- 2) *Groß- oder Großen-* («великий»): *Groß Gerungs, Groß-Enzersdorf, Großenhain*;

3) *Hoh-, Hohen-, Höch-, Hoch-* («високий», «верхній»). Приклади: *Höchstädt an der Donau, Hohenems, Hohnstein*;

4) *Klein-* чи нижньонімецьке *Lütten-* («малий»): *Lütten Klein, Kleinmachnow*;

5) *Neu-, Neuen-* або нижньонімецьке *Nien-* («новий»): *Nienburg, Neuenhaus, Neuenrade*;

6) *Nieder-* («нижній»): *Niederkassel, Nieder-Olm, Niederösterreich*.

Німецькі географічні назви іншомовного походження поділяються на три групи:

1. *Кельтські* (належать до доісторичного періоду та переважають на півдні та заході Німеччини /Австрії/ Швейцарії):

– місто Remagen колись кельтське Rigomagos (з кельт. – «король», *magos* – «земля»; *Rigomagos* – *Королівська Земля*);

– *Wetzlar* (кельт.). – «річка», «земля». Тобто можна припустити, що суфікс використовувався для позначення великої території.

2. *Латинські*.

Найдавніше місто Німеччини Ladenburg am Neckar (лат. *Lopodunum*) було назване на честь античного міста Lopodunum, Köln (Cologne) (від *colonia* – «колонія»), Speyer (лат. *Noviomagus*), Trier (лат. *Augusta Treverorum*), Mainz (лат. *Moguntiacum*), Zürich (лат. *Turicum*).

Німецькі географічні назви іншомовного походження періоду Середньовіччя, коли латина вважалася мовою церкви та канцелярії: München (Munich) (від лат. *monachus* – «монах»), Münster (від лат. *monasterium* – «монастир»). Аналогічно: *Münstermaifeld, Fraumünster*.

3. *Слов'янські*.

Це здебільшого місця розселення слов'ян, які опинилися під владою німців, які просто прийняли ці назви.

Наприклад: Rostock (від полабського *rostok* – «народ річки»); Marlow (полабського походження, припускають, що це слово означало ім'я); Lübeck (слов'ян., «місто нащадків Любомира»).

Також, зважаючи на закінчення географічної назви, можна судити про її слов'янське походження. Німецькі топоніми із закінченнями мають слов'янське походження: *-anz* (Konstanz), *-gard* (e.g. Burg Stargard), *-au* (Bernau), *-itz* (Löcknitz), *-ow* (Torgelow) та *-witz* чи *-witz* (Oberlungwitz).

Центральна Європа може запропонувати досить багато географічних назв німецького походження, які використовуються й донині. До них належать території колишньої Німецької й Австро-Угорської імперій. Деякі з них утворилися ще за Великого переселення народів, інші просто «перехрестили» під час експансії. Наприклад,

такі міста, як Кенігсберг, Егер, Бреслау чи Германштадт, засновані німцями та були під їхньою владою століттями, стали частиною сусідніх негерманських держав.

Відмінності топонімів Німеччини, Австрії та Швейцарії

Завдяки спільній мові топоніми цих трьох країн мають схожі витоки формування та структуру.

Топоніми індоєвропейського походження:

Mein, Alba, Saar, Bonn (*bona* – «місто»), Wien (*Vindobona* – «біле місто»).

Іллірійський компонент є здебільшого в австрійських назвах.

Німецькі назви мають свою типологію. Багато топонімів складаються із двох слів. Друге слово є *топоформантом* (частина топоніма, яка часто трапляється, здебільшого суфікс). Тобто поширені топоформанти такі: *-dorf* (село), *-feld* (поле), *-heim* (помешкання), *-burg* (фортеця), *-bach* (джерело).

Для Австрії характерні свої оронімічні топоформанти: *-fels* (скеля), *-spitze* (вершина), *-horn* (пік).

Також приблизно 10% географічних назв Австрії та Німеччини з патронімічним компонентом: Karlsruhe, Paulinense, Dietersheim, Frierdrichshafen, St. Stefan.

Що стосується Швейцарії, то тут широко представлений давньокельтський субстрат. Колись Швейцарія називалася Гельвецією (назва кельтського племені (гельвети)). Також до назв цього періоду відносять *Alpe* – «пагорб», *Geneve* – «гирло».

Особливістю Швейцарії є те, що через межування із Францією (Lausanne, Neuchatel, Yverdon-les-Bains), Італією (Locarno, Lugano, Bellinzona) та Німеччиною (Kirchberg, Bad Zurzach, Schaffhausen) це накладає свій відбиток на власні назви.

Пропонуємо розглянути відтворення топонімічного компонента у прислів'ях і приказках.

Під час перекладу топонімічного компонента передусім варто проаналізувати ціле прислів'я, обрати найбільш доречний прийом. Уже після цього ми зважаємо на сам топонім. Чи його буде відтворено буквально, чи замінено аналогом.

За буквального відтворення перекладачі послуговуються двома способами:

1. *Транскрипція* (відтворення фонетичного звучання): Stäfa – Штефа, Steug – Штайр, Zweibrücken – Цвайбрюккен.

2. *Транслітерація* (відтворення букв, оригінального написання): Baden – Баден, Rhein – Рейн, Weimar – Веймар.

Також деякі міста мають німецькі дублети (відповідники) та навпаки: Відень – Wien, Венеція – Venedig, Nyiregyhaza – Birkenkirche, Ла-Манш – Ärmelkanal.

Родові поняття, які входять до складу топоніма, можуть ввести в оману та призвести до некоректного перекладу. Так, Ostsee – насправді не озеро, а Балтійське море, Böhmerwald – це не лісовий масив, а лише назва гори, Beringstraße – не вулиця, як цілком можна припустити, а Берингова протока. (Фоменок, 2011: 142).

Які ж труднощі виникають у процесі перекладу прислів'я чи приказки з топонімом або топонімним компонентом?

Переклад прислів'я чи приказки є нелегким завданням, що вимагає від перекладача ґрунтовних фонових знань не лише в мовній царині, а і в суміжних дисциплінах, як-от лінгвокраїнознавство, географія, культурологія й історія; чудове розуміння культури, менталітету та звичаїв народу.

Головне завдання перекладача – передати насамперед змістове наповнення та не втратити образності висловлювання. Тому він повинен розуміти про що йдеться, щоб максимально автентично відобразити мовленнєву ситуацію.

Які ж труднощі виникають у разі відтворення прислів'я та приказки з топонімічним компонентом. Передусім це відсутність певного явища чи поняття в мові реципієнта. Така собі мовна лакуна. На думку деяких науковців, перекладач під час цього процесу спочатку декодує, а потім закодує, викладає сенс іншою мовою.

Деякі з них, наприклад, Бейкер, виділяють такі основні труднощі перекладу прислів'їв та приказок:

– відсутність еквівалента в мові, якою здійснюється переклад, що спричинено культурними особливостями нації; явище, яке існує лише в даному середовищі. Наприклад: вираз *Fünf Minuten vor der Zeit ist des Deutschen Pünktlichkeit* можна спробувати перекласти як «За п'ять хвилин до німецької пунктуальності».

Приказка добре характеризує німецький народ та їхню культуру, але не узгоджується з українськими реаліями. Тобто можна стверджувати, що це лакуна, оскільки дане явище виражене в нашій культурі іншим чином.

Klappe zu, Affe tot – кіна не буде.

Дану приказку важко зрозуміти не носіям, але це висловлювання тісно поєднано з історією. Колись мавп показували у бродячому цирку. Нерідко мавпи помирали. Від цього й пішла ця приказка.

Наявність відповідника в мові, якою здійснюється переклад, але з різним контекстуальним значенням. Тобто два прислів'я мають однакове значення, але залежно від контексту набувають абсолютно різних значень.

У своєму словнику Н. Бойко подає такий переклад приказки: *Gibst du dich etwas aus, so sei es auch – Обізвався зривом, то лизь у борщ.*

Німецький варіант є більш універсальним та нейтральним, який можна використати в різних випадках. Український варіант чи то в розмовній мові, чи то в більш формальній літературі застосувати буде важко;

– важливість обох значень прислів'я – прямого та переносного. Це означає, що вираз повинен відповідати першоджерелу як структурно (подібний набір лексем), так і змістово. Наприклад: незважаючи на абсолютно тотожне значення, набір лексем різниться. В ідеалі потрібно прагнути до максимально наближеної структури:

Arbeit verkürzt den Tag – Без роботи день роком стає;

– різні контекст, сфера використання та частота використання, які не збігаються в мовах: *Perlen vor die Säue werfen – метати бисер перед свинями.*

Онлайн-портал Deutsche Welle стверджує, що дане прислів'я належить до найуживаніших серед німецькомовного населення. В Україні його аналог можна почути вкрай рідко.

На переклад також впливають такі чинники, як орієнтація та мета перекладача, таргет-аудиторія, зв'язки між вихідною мовою та кінцевою мовою, тому що спорідненіші мови легше перекладати.

Висновки. У підсумку можемо констатувати, що сучасна ономастика характеризується активним розвитком топонімічних досліджень. Різноманітні підходи до вивчення географічних назв, виділення топонімів як окремого класу ономастичної лексики, з одного боку, і взаємодія топонімічних номінацій з іншими розрядами лексики, з іншого боку, свідчать про постійний інтерес учених до питань ономастики загалом і топоніміки зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудун Т. Історичний аналіз класифікації топонімів. *Часопис картографії*. 2011. № 1. С. 226–232.
2. Басик С. Общая топонимика : учебное пособие для студентов географического факультета. Минск : БГУ, 2008. 168 с.
3. Фоменок Е. Специфика перевода немецких топонимов. Минск : БГУ, 2011. С. 75–78.

REFERENCES

1. Dudun T. V. Istorychnyj analiz klasyfikacii toponimiv. Chasopys kartografiji. [Historical analysis of toponym classification. Magazine of cartography]. 2011, № 1. P. 226–232.
2. Basyk S. N. Obshhaja toponymyka: Uchebnoe posobyje dlja studentov gheografycheskogho fakul'teta [General toponymy: Textbook for students of the Faculty of Geography]. Mynsk: BGhU 2008. 168 p. [in Russian]
3. Fomenok E. Gh. Specyfyka perevoda nemeckyx toponymov. [Specificity of translation of German toponyms]. Mynsk BGhU, 2011. 75–78 p. [in Russian]